

ҚАЗАҚСТАН АУЫЛ ШАРУАШЫЛЫҒЫНЫҢ ДАМУ ДЕҢГЕЙІ

Тұрым Құндыз Талғатқызы

Kundyz_04@mail.ru

«Жаратылыстану және ауыл шаруашылық ғылымдар» білім бағдарламасының 3 курс студенті

Х.Досмұхамедов атындағы Атырау университеті, Атырау қ, Қазақстан Республикасы
Ғылыми жетекшісі – **Кузбулова С.У.**

Қазақстан экономикалық өсімді әртараптандыруға көмектесетін орасан зор ауыл шаруашылығы әлеуетіне ие. Ауыл шаруашылығының негізгі артықшылықтарының бірі халық сирек қоныстанған ауқымды территориясының болуы.

Қазақстанның жалпы ауыл шаруашылығы алаңы шамамен 217 млн. га құрайды, оның ішінде егістік жерлер-35 млн. га (әлемде 10-шы және жан басына шаққандағы егістік алқаптарының көлемі жөнінен 2-ші орында), тыңайған жерлер – 13 млн.га құрайды. Ауылшаруашылық жерлерінің біркелкі бөлінбеуіне байланысты аймақтардағы ауыл шаруашылығы айтарлықтай ерекшеліктер бар.

Мысалы өсімдік шаруашылығы негізінен елдің солтүстігінде (Ақмола, Қостанай, Солтүстік Қазақстан облыстары), шығысында (Павлодар облысы) және оңтүстігінде (Түркістан облысы) шоғырланған, ал орталықта экстенсивті мал шаруашылығы дамыған, ал оңтүстік-шығыста (Алматы, Шығыс Қазақстан облыстары) аралас ауыл шаруашылығы дамыған.

Қазақстан жер ресурстарымен жақсы қамтамасыз етілгеніне қарамастан, ол сумен жеткіліксіз қамтамасыз етілген және Еуразиядағы су ресурстары тапшылығы барынша жоғары елдердің бірі болып табылады: оның аумағының тек 2.8% - ы сумен жабылған, ал үштен екісі суға қол жеткізу өте қиын құрғақ аймақтардан тұрады. Ел қазірдің өзінде су тапшылығын сезіне бастады және БҰҰ болжамдары бойынша 2040 жылға қарай барлық қажеттіліктің 50% көлемінде су ресурстарының айтарлықтай тапшылығына тап болуы мүмкін[1].

Климаттық жағдайларды ескере отырып, су ресурстарының тапшылығы Қазақстандағы ауыл шаруашылығының маңызды проблемаларының бірі болып табылады. Айта кету керек, Қазақстанның су әлеуеті көлемінің 40% - дан астамы Ресей, Қытай, Өзбекстан, сондай-ақ Қырғызстанның сыртқы су көздері есебінен қалыптасады. Жауын-шашын мөлшері жылына 250 мм құрайды. Сонымен қатар, жауын-шашын мөлшері әр түрлі болады, бұл суарылмайтын ауылшаруашылық өндірісіне үлкен қауіп төндіреді. Аграрлық сектор бүгінгі таңда еліміздегі су ресурстарының ең ірі тұтынушысы болып табылады. Жалпы су алудың шамамен үштен екісі ауыл шаруашылығында суару үшін пайдаланылады, пайдаланылған судың 11-15% тасымалдау кезінде жоғалады, себебі суландыру жүйелерінің ескіруіне байланысты бір бөлігі топыраққа сеңіп, енді бірі буланып кетеді. Жалпы алғанда, 4 млн. гектар ауыл шаруашылығы жерлерін суару үшін су ресурстары бар, алайда қазіргі уақытта шамамен 1.8 млн гектар ғана игерілуде, бұл ауыл шаруашылығы дақылдарының жалпы өндірісінің жартысына жуығын қамтамасыз етеді.

Климат және ауа райы ауыл шаруашылығының дамуына әсер ететін басты фактор. Еліміздегі климаттың құрғақтығы, су қорының тапшылығы ауыл шаруашылығы өнімінің көлеміне әсер етеді. Дегенмен климаттық жағдайларға қарамастан, өсімдік шаруашылығы ауыл шаруашылығы өндірісінің негізгі үлесін қамтамасыз етеді.

Дәнді дақылдар тұрғысынан Қазақстан әлемдегі жетекші бидай өндіруші және экспорттаушы ел болып табылады. Ең көп таралған түрі-жаздық бидай, ол жоғары сапалы және ұн тарту қасиеттерімен ерекшеленеді. Еліміздің солтүстігінде бидайдың бұл түрін өсіру

үшін ылғал жеткілікті. Сонымен қатар Қазақстанның басқа аймақтарымен салыстырғанда солтүстік өңірдің топырағы құнарлы болып келеді.

Басты экспорттық өніміміз бидай шаруашылығы үшін өткен күз өте қолайсыз болды. Қыркүйек айындағы ұзақ, қатты жаңбырдың салдарынан өнімділік қатты зардап шекті. Ауарайы астықтың сапасы мен көлеміне әсер етті. Бидай тапшылығы, импорт мәселелеріне әкелді. Фермерлер агротехниканың жаңа әдістерін белсенді түрде енгізіп, жаңа жабдықтар сатып алса да, олар табиғи апаттарға қарсы тұра алмайды.

Бидай негізгі экспорттық товарымыз болғанына қарамастан, бидай шаруашылығында бірқатар кемшіліктер бар: ол сапалы бидай тұқымдарының тапшылығы, мемлекет тарапынан шаруаларға жеткілікті қолдаудың болмауы, өнім жинау кезінде техника, жанар жағар майлардың жетіспеуі, жиналған өнімді сақтайтын орындардың аздығы және талапқа сай болмауы, шаруашылықтың дамуына кедергі келтіруде.

Қазақстандық бидайға деген сұраныстың жоғары болғанына қарамастан, шаруашылықты мемлекет тарапынан қолдау әліде жеткіліксіз дәрежеде қалып отыр.

Қазақстанда мал шаруашылығының едәуір ірі және бұрыннан қалыптасқан саласы бар, бұл ретте сиыр, құс, қой және сүт өнімдерін өндіру негізінен ішкі нарықтың қажеттіліктеріне қызмет етеді.

Мал шаруашылығының қолданыстағы моделі көшпелі мал шаруашылығының тарихи дәстүрлеріне және Қазақстанның бәсекелестік артықшылықтарына негізделген – ауданы 180 млн га табиғи жайылымдар (Қытайдан, Австралиядан, АҚШ-тан, Бразилиядан кейінгі әлемде 5-ші орын), 30 млн басқа дейін мал өсіруге жарамды. Қазіргі уақытта жайылымдардың тек 30% ғана пайдаланылады. Мал шаруашылығының құрылымында қой шаруашылығы, сондай-ақ ірі қара мен жылқы өсіру басым[2].

Шөлді және шөлейт аймақтарда түйе шаруашылығы кең таралған. Соңғы жылдары асыл тұқымды мал шаруашылығы да өсуде. Елде жұмыртқаға деген ішкі қажеттілікті қамтамасыз ететін 65-ке жуық құс фабрикасы болса да, тұтынылатын құс етінің жартысына жуығы көптеген ет тұқымды құстардың жетіспеуіне байланысты шетелден әкелінеді. Өте жоғары өнімділігіне қарамастан, шошқа өсіру жергілікті сұранымға байланысты онша танымал емес.

Елімізде мал шаруашылығын дамытуға маңызды кедергі-жем-шөп базасының жетіспеушілігі. Қазақстанда күрделі азықпен қамтамасыз ету 80 ға жетеді%, шырынды жем – 40%, ал концентрацияланған – жартысына жуығын құрайды.

Жалпы, Қазақстандағы ауыл шаруашылығының экспорттық әлеуеті айтарлықтай үлкен, бұл оның ірі өткізу нарықтарына: Қытай, Ресей, Иран, Өзбекстан, Ауғанстан, сондай-ақ Парсы шығанағы елдеріне жақындығына байланысты. Сонымен қатар, Украинадағы соғысқа байланысты қазіргі геосаяси оқиғаларды, сондай-ақ әлемдік азық-түлік бағасының жылдам өсуін ескере отырып, Орта дәліз елдеріне ауылшаруашылық өнімдерінің экспортын одан әрі ұлғайту үшін айтарлықтай әлеует бар. Шамамен есептеулер бойынша орта дәліздің әлеуеті 2030 жылға қарай жылына 20 млн тоннаға дейін бағаланады [3].

Ауыл шаруашылығы өнімдерінің экспортын ұлғайтудың басты қиындықтарының бірі теңізге шығатын жолының болмауы болып табылады. Қазақстан-теңізге шыға алмайтын

әлемдегі ең ірі ел, оның аумағында әлемдік мұхиттан ең алыс жатқан нүкте орналасқан. Инфрақұрылымдық проблемаларға байланысты экспорттаушылар жоғары көліктік және транзакциялық шығындармен шектеледі. Автомобиль көлігіне көрші елдермен салыстырғанда жол тығыздығының төмендігі көлік қатынасын қиындатады. Оның үстіне, жол желісінің көп бөлігі (әсіресе ауылдық жерлерде) нашар жағдайда, ал республикалық маңызы бар жолдардың жартысынан көбі жөндеуді қажет етеді.

Айтарлықтай әлеуеті мен бәсекелестік артықшылықтарына қарамастан, бүгінгі таңда елдегі ауыл шаруашылығы өте баяу қарқынмен өсуде. 2023 жылдың қыркүйек айының соңында Қазақстанның ЖІӨ-дегі ауыл шаруашылығының үлесі небәрі 4.1% - құрады. Сонымен қатар, көрші елдерде бұл көрсеткіш Қазақстанға қарағанда бірнеше есе жоғары болды.

Ауыл шаруашылығының негізгі компоненттерінің ішінде өсімдік шаруашылығы өнімдерін шығару басым. 2022 жылдың қорытындысы бойынша өсімдік шаруашылығының жалпы өнімі шамамен 5.8 трлн құрады, содан кейін мал шаруашылығы өнімі-3.7 трлн, айырмашылық бір жарым есе. Сонымен қатар, 2000 жылдардың басынан бастап 2014 жылы өсімдік шаруашылығы күшті құбылмалылықпен сипатталды, әсіресе ХӨК (халықаралық қаржы корпорациясы) кезеңінде.

Мал шаруашылығындағы басты проблемалар халықтың қосалық шаруашылықтары технологиялық процестермен қамтылмаған, жем шөп жеткіліксіздігі, сапалы мал тұқымының жетіспеуі, ауылдық жерлерде жайлымдардың тапшылығы, мал шаруашылығы мамандарының жалақысы аз, әрі жетіспеуі.

Мал шаруашылығы өнімдерін экспорттау құрылымында ірі қара малдың еті басым және қой еті, ал импортта мұздатылған, мүйізді ірі қара және оның еті, құс еті бар және шошқа еті. Бір қызығы, ірі қара малдың еті экспорттың жартысына жуығын алады, ал мұздатылған балық -импорттың үштен бірін құрайды.

2023 жылдың 3 тоқсанының қорытындысы бойынша ауыл шаруашылығында жұмыспен қамтылғандар саны шамамен 1.1 млн адам, оның ішінде 621 мың немесе 55.8% – өзін – өзі жұмыспен қамтығандар, қалғандары-жалдамалы қызметкерлер. Сонымен бірге ауыл шаруашылығында жұмыспен қамтылғандардың үлесі жұмыспен қамтылғандардың жалпы санынан 12.2% құрады.

Қазақстандағы аграрлық сектор мемлекеттік субсидияларға терең тәуелді. Экономикалық ынтымақтастық және даму ұйымының бағалауы бойынша, Қазақстанда ауыл шаруашылығын бюджеттік қолдаудың жалпы көлемі 2022 жылы шамамен 1 1.7 млрд немесе ЖІӨ-ге 0.8% құрады. 2020 жылдан бастап қолдау көлемі өсті, ал олардың үлесі ЖІӨ-ге қатысты, керісінше, төмендеді, бұл экономиканы COVID-19 пандемиясынан қалпына келтіргеннен кейін бюджет шығындарымен салыстырғанда ЖІӨ өсуінің жылдам қарқынымен байланысты болуы мүмкін[4]. Қазақстан үкіметі көптеген жылдар бойы ауыл шаруашылығын экономиканың өсуінің әлеуетті мұнай драйверлерінің бірі ретінде қарастырды. Мемлекет стратегиялық құжаттар, содан кейін олардан туындайтын Ауыл шаруашылығын дамытудың әртүрлі бағдарламалары шеңберінде оны жедел дамыту үшін осы секторға дәйекті түрде басымдық берді. Жоғарыда айтылғандай, ауыл шаруашылығын мемлекеттік қолдаудың маңызды проблемасы төмен мөлшерлемелер бойынша жеңілдетілген мемлекеттік қаржыландыру ауыл шаруашылығы өндірушілеріне банктерден, жеке лизингтік компаниялардан және басқалардан жеке нарықтық несие беруді қарастырды. Бұл ретте жеңілдікті мемлекеттік қаржыландыру шектеулі мөлшерге ие, бұл ауыл шаруашылығы өндірушілерін осындай жеңілдікті кредиттеумен өте төмен қамтуға әкеледі.

Алайда, осындай әлеует пен қуатты мемлекеттік қолдауға қарамастан, бүгінде Қазақстанның ауыл шаруашылығы өте баяу қарқынмен дамып келеді және әлі де тиімсіз болып қалуда және экономиканың бәсекеге қабілетсіз саласы. Бұрын сипатталғандай, елдің аграрлық секторы шаруа қожалықтарының құрылымы мен олардың өнімділігі тұрғысынан өте

әркелкі. Кәсіпкерлікті дамыту тұрғысынан бұл сектордағы ауылшаруашылық үй шаруашылықтарының мәртебесі өте күмәнді. Олай болса Қазақстан халқын азық-түлікпен қамтамасыз ету үшін инновациялық технологиялар мен жаңа білімді енгізу негізінде ауыл шаруашылығы өндірісін дамыту қажет. Қойылған міндеттерді іске асыру үшін осы салада оның дамуын тежейтін проблемаларды шешу қажет.

Ауыл шаруашылығы Қазақстан сыртқы нарықтарда бәсекеге қабілетті болуы мүмкін өнімдерге ғана мамандануға тиіс. Өнімді өндірудің қажеті жоқ, егер ол арзан және сапалы импортпен салыстырғанда бәсекеге қабілетсіз болса.

Қолданылған әдебиеттер тізімі

1. Статистика растениеводства и животноводства [Текст]: учеб. пособие / Ш.И. Имангажин; М-во сельского хозяйства РК, Акмолин. с.-х. ин-т... – Акмола: [б.и.], 1995, 134 с.
2. Становление и развитие агробизнеса в Казахстане [Текст] / Х.Ертазин ... – Алматы: Білім, 1999, 190 с.
3. Земельная реформа в Казахстане: теория, практика и пути развития: монография / Курманова, Гульнара Кенесовна; Министерство сельского хозяйства Республики Казахстан, Казахский агротехнический университет им. С.Сейфуллина... – Астана: КазАТУ им. С.Сейфуллина, 2010, 234 с.
4. Егемен Қазақстан. 05 Наурыз, 2020